

historiskt hus med många ansikten

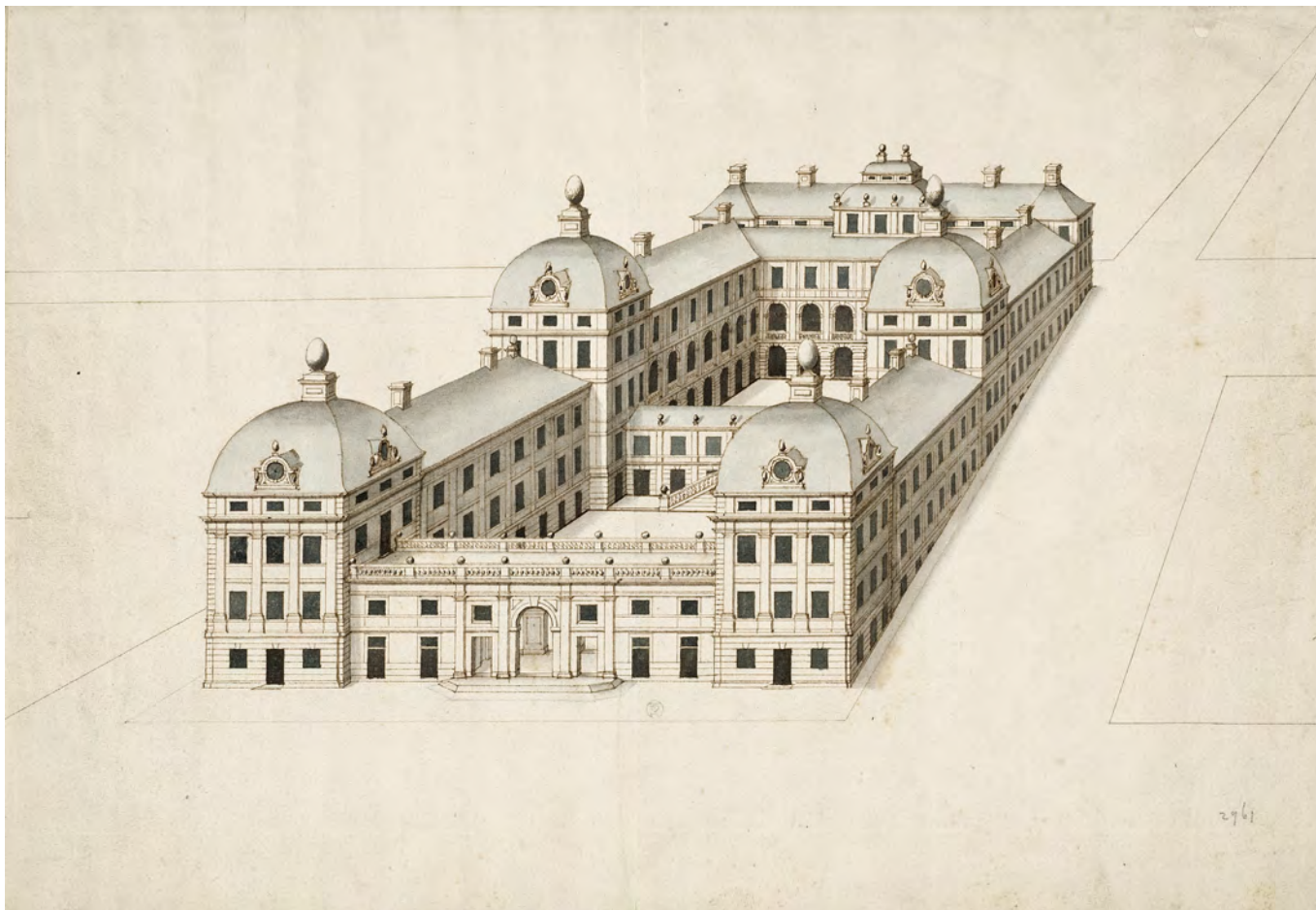

I en detalj ur C.A. Tholanders utsikt över Slussenområdet 1898, ses Södra stadshusets nya front mot järnvägen med små paviljonger som upprepar flyglarnas arkitektur samt ett järnstaket. SSM.

1600-talets Stockholm präglades av rikets nya roll som stormakt. Men staden behövde moderniseras. Malmarnas kåkar revs och ersattes av raka, stensatta gator med husen indelade i kvarter. I stadens mitt uppfördes flera stora palats. Den växande staden behövde även byggnader för en växande stadsförvaltning.

År 1680 stod Södra stadshuset färdigt och huset har genom seklen haft många olika funktioner.

Text: Claes Ellehag

Generalfaktorikontoret. Perspektivritning från år 1663. Originalen finns på Nationalmuseum. När byggnadsplanerna ändrades, behövdes inte den nedre gården. Dessutom var marken ned mot vattnet i stort behov av grundförstärkningar.

Vid 1640-talets mitt byggdes ett kämnärshus (en lägre domstol), vid nuvarande Gustav Adolfs torg, som även fungerade som ett stadshus. Av någon anledning ansågs det att ett värdshus skulle finnas i dessa byggnader liksom senare i Södra stadshuset. Orsaken var troligen att mycket folk kom och gick här. Bara något år senare skulle ett nytt stadshus – samt kämnärsrätt – börja byggas utmed Götgatans östra sida, med gaveln och eventuell annexbyggnad mot Södermalmstorg och Brunnsbacken. Trots att man både grävde för grunden

och byggde en nästan 50 meter lång grundmur i Götgatsbacken – så avstannade det hela.

De ryska köpmännens handelsplats

Varför det angelägna bygget inte blev mer än en grundmur är höljt i historiens dunkel. Kanske lades det stora arbetet i malpåse i väntan på bättre tider. Först omkring år 1662 blev byggnadsplatsen åter aktuell, denna gång för ett stort handelshus för utrikeshandel, ett så kallat Generalfaktorikontor. Det var en tysk och en holländsk affärsman som presenterade sitt förslag för Karl

XI:s förmyndarregering. Staten donerade marken mellan Stadsgården och Södermalmstorg. Men det fanns ett litet problem: marken tillhörde inte staten utan staden. Och platsen närmast den dåvarande hamnen var de ryska köpmännens handelsplats i Stockholm, den så kallade Ryssgården.

Borgmästaren och stadens råd blev upprörda över att staten hade lovat bort stadens mark och i slutändan blev det staden som uppförde den nya byggnaden och Generalfaktorikontoret fick i stället hyra sina lokaler. Huvudbyggnaden mot Götgatan började bli färdig år 1670,

Affärsmannen Johan Fredrik von Friesendorff (1617–1669) var en av huvudfinansierarna i Generalfaktorikontoret, vars stora handelshus sedermera blev Södra stadshuset. Kopparstick av P. Wilhelmsen, Kungliga biblioteket.

men då var Generalfaktorikontorets saga all. Efter ett antal gynnsamma år till följd av de utländska krigen och handelspolitiken gick det sämre och år 1669 upplöstes handelskontoret.

De båda stora flygelbyggnaderna började byggas ungefär samtidigt under de tre sista åren av 1660-talet, den södra flygeln stod färdig före den norra. Under arbetet med grunden visade det sig att marken måste förstärkas av pålar eftersom grundvattnet fyllde grunderna så att pumpverk måste byggas. Att dag och natt hålla pumparna i gång var både mödosamt och dyrbart för staden. Därför beslöt magistraten att väsentligt korta av de nedre flyglarna mot Saltsjön med cirka 17 meter och någon fortsättning av arbetena ned mot vattnet blev aldrig verklighet. Den ryska handelsgården mellan Södra stadshuset och hamnen fick sina byggnader förstörda i en brand år 1694. De ersattes av lägre flygelbyggnader i tegel och korsvirke efter

stadsarkitekten Nicodemus Tessin den yngres ritningar. Dessa förstördes i sin tur i den stora Mariabranden år 1759.

Återuppfördes efter våldsam brand

År 1680 stod Södra stadshuset färdigt och såg då ut ungefär som det gör i dag. Arkitekturen var inspirerad av den romerska klassicismen, särskilt vad gäller gården med dess karakteristiska arkadöppningar i huvudlängans båda nedersta våningar. Det var tänkt att även flyglarna skulle ha öppna arkadgångar men dessa igenmurades snart och även korridorsystemen slopades av tvärväggarna till en rad av magasin för handelsupplag. De fyra tornpaviljongerna – som ritades men aldrig kom att byggas – var ett inslag av fransk arkitektur. Södra stadshuset hade inte varit färdigt i många månader förrän en eldsvåda, som började i den ryska handelsgården, bröt ut. Den spred sig till det nya stadshusets tak som totalförstördes. Även delar av inredningen i de översta våningarna slukades

av lågorna. Efter branden återupbyggdes Södra stadshuset efter Nicodemus Tessin den yngres ritningar. Nu tillkom byggnadens – ännu bevarade – karakteristiska dubbeltak. Ett exempel på de då moderna säteritaken, en svensk »uppfining« som vid denna tid på bred front slog igenom i Stockholmsarkitekturen. Tyvärr, kanske man får säga, tog den praktiske Tessin, som inte ville ha uppskjutande torn, bort Södra stadshusets mittorn, det som skulle ha gett det ståtliga trapphuset ett effektfullt överljus, som på Drottningholms slott.

Vinkällare och rättssalar

När Södra stadshuset togs i bruk flyttade flera förvaltningar och kontor in. Södra kämnärsrätten var en av dem, men även det nyinrättade Politiekollegium, embryot till vårt polisväsende, Ämbets- och byggningskollegium med flera. Flera av magasinerna runt stadshusgården hyrdes av olika handelsmän, varav flera var »linkrämare«, det vill säga sålde

Södra stadshuset. Denna sällan återgivna förlageteckning till Sueciaverket från omkring år 1687 visar huvudbyggnadens ursprungliga takutformning som sedan modifierades i det färdiga kopparsticket. Flyglarna redovisas i genomskärning eftersom man ville betona att byggnaden skulle bli avsevärt större. Kungliga biblioteket.

Stockholms stadsmuseum efter restaureringen i början av 1960-talet. Borggårdens bågöppningar och den mitterska bågen på första våningen har glasats in. Foto: Göran H. Fredriksson. SSM.

och köpte lin. En betydande del av den norra flygeln togs redan från starten i anspråk av källarmästare, vilka skapade den med tiden välkända Södra stadshuskällaren som fortlevde i huset fram till 1800-talets mitt. Dess voluminösa vinkällare fanns i huvudlängans två stora valvrum på båda sidor om trapphuset.

Det stora Nordiska kriget i början av 1700-talet ledde till hungersnöd och svåra tider för stadens befolkning. År

1710 förvärrades läget ytterligare då pesten härjade i huvudstaden. Samma år byggde man om den södra flygeln på så sätt att en halvvåning eller entresol sköts in över bottenvåningen. Uppenbarligen skedde det ganska stora ingreppet med tanke på hyresintäkter från enskilda hyresgäster. Enligt 1711 års mantalslängd hittar man en adelsman och hans stora hushåll som tydligen även disponerade den välvda undervåningen

i södra flygeln. Den mest kände hyresgästen är troligen förre stadsarkitekten Göran Josua Adelcrantz som flyttade in omkring år 1730. Uthyrningen till privatpersoner ökade under 1700-talet. En rad olika verksamheter som nog inte riktigt var på linje med vad ett stadshus var avsett för kom nu in i Södra stadshuset. Hallrätten som var underordnad det statliga Kommerskollegium flyttade in i den södra flygeln omkring 1740. Här granskades och godkändes enligt ett utstuderat kontrollsystem manufaktur i form av tyger som efter godkännandet stämplades med lack- eller tennsigill. I och med skråväsendets avskaffande år 1846 upphörde detta kontrollorgan. På 1770-talet inrättades en navigations- och matematikskola i samma flygel.

Kyrkor flyttade in

Märkliga inrättningar var de tillfälliga kyrkor som under vissa perioder fanns i byggnaden. Från och med år 1748 hade den ryska ortodoxa kyrkan sin hemvist i den översta våningen mot Götgatan och Södermalmstorg. Där blev den kvar i nästan hundra år. I våningen under låg Frimuraresalen och där flyttade den katolska kyrkan in år 1784. När den nya kyrkan på Norrmalm invigdes på 1830-talet lämnade församlingen Södra stadshuset. Enligt några 1700-talsmålningar var Södra stadshuset vid denna tid gulaktigt med gråmålade arkitekturdetaljer och rödmålade tak.

1800-talet innebar att uthyrningen till privatpersoner fortsatte. En småbarnsskola efter engelskt mönster inrättades på 1830-talet liksom senare realskolor i de säkert föga ändamålsenliga lokalerna. En ny affärsplats växte upp i och omkring Södra stadshuset. Efter arkitekten Fredrik Bloms ritningar uppfördes basarbyggnader i trä där en gång en av korsvirkeslängorna i den

ryska handelsgården hade legat. När den stora kyrksalen efter den katolska kyrkan åter stod tom gjordes den om till varieté- dans och teatersalong. Det var här den »Södra Theatern« började sin långa bana innan man kunde flytta in i Åboms vackra teaterhus uppe vid Mosebacke.

1800-talet var en omvälvande tid som innebar stora förändringar i Stockholm. I slutet av 1860-talet drogs den nya Södra stambanans järnvägsspår genom berget och med tunnelmynningen helt nära Södra stadshuset. Spåren drogs så tätt intill flyglarna att tågen nästan snuddade vid deras fasader.

Rivning hotande nära

I början av 1900-talet var Södra stadshuset mycket förfallet och de mest skilda verksamheter fanns här. Förfallet hade nu gått så långt att det var svårt att uppfatta byggnadens ursprungliga kvaliteter, den vackra gården och trapphuset som var delvis avstängt. Måttet torde ha varit rågat när en ångtvätt inrättades i den södra flygeln år 1921 och gården utanför fylldes av lastbilar som körde ut tvätt och lämnade varor till de övriga verksamheterna, däribland en stor vinhandel i den norra flygeln. Omkring år 1930 höjdes flera röster för en rivning av det Södra stadshuset. Men Stockholms skönhetsråds företrädare tog inte förslaget på allvar eftersom byggnaden hade en given plats i stadsmiljöns historiska bebyggelse. År 1932 flyttade den nybildade Stadsmuseikommittén in i två rum i byggnadens sydvästra del. Det var embryot till Stockholms stadsmuseum. Efterhand övertog det år 1935 bildade Stadsmuseet hela byggnaden och från år 1937 kan Stockholms stadsmuseum räkna sin egentliga födelse, eftersom det då tillsattes en museichef. Södra stadshuset har varit föremål för två

genomgripande restaureringar, den första på 1930-talet och den andra i början av 1960-talet, och stora delar av det gamla Tessinpalatsets förlorade storhet har återskapats. Under några decennier på 1900-talet var fasaderna målade i Tessininfluerat rosa och grått, som vid Drottningholms och Ulriksdals slott. Sedan 1980-talet är byggnaden avfärgad som den var på 1670-talet i en vit kulör med grå listverk och arkitekturdetaljer. Men plåttaken är numera av praktiska

skäl svartmålade i stället för röda, som de hade varit sedan återställandet efter branden 1680.

Södra stadshuset är en unik byggnad med sin stora arkadomgivna gård som är ovanlig på nordiska breddgrader. Arkitekturen associerar till den svenska stormaktstidens handel och välgång men samtidigt till romersk byggnadskonst när den var som bäst. Södra stadshuset förklarades vara statligt byggnadsminne år 1998.

»År 1932 flyttade den nybildade Stadsmuseikommittén in i två rum i byggnadens sydvästra del. Det var embryot till Stockholms stadsmuseum.«

Korridoren och ett parti av trapphuset återställdes under restaureringen 1962–1963. Foto: Lennart af Petersens. SSM.

Stockholms Stadsmuseum
sedd från Katarinahissen.
Foto: Anders Hviid, SSM.